

JANUSZ PIONTEK

WCZESNOŚREDNIOWIECZNE CMENTARZYSKO W BRZEGU
GŁOGOWSKIM, POW. GŁOGÓW

Z Zakładu Antropologii UAM w Poznaniu
Kierownik: doc. dr hab. Andrzej Malinowski

WSTĘP

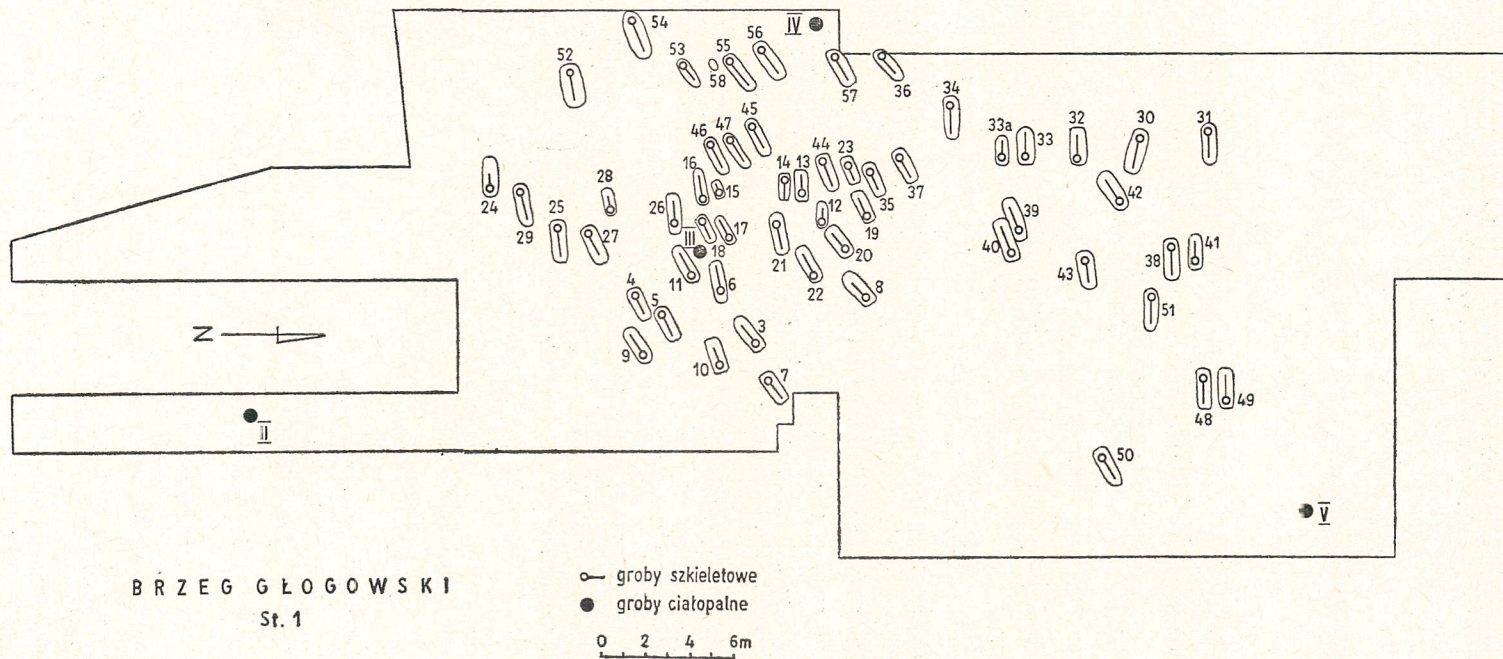
Cmentarzysko położone jest na niewielkim wzniesieniu, między wsiami Brzeg Głogowski i Domaniewice, na polu ornym. Badania w sezonach 1970 i 1971 miały charakter ratunkowy, celem zabezpieczenia najsilniej niszczonej orką części cmentarzyska. Zbadano obszar około 30 arów, odkrywając 58 grobów szkieletowych, 5 grobów ciałopalnych jamowych, 2 popielnicowe oraz szereg jam osadniczych. Szkielety ułożone były na osi W-Z. Wyposażenie stanowiły najczęściej noże żelazne (17 grobów), kabłączki skroniowe (groby 4, 5, 7, 23, 46), naczynia gliniane (groby 22 i 52); np. grób dziecka zawierał 6 kabłączków skroniowych wykonanych z białego brązu, a przy szkielecie kobiety odkryto kolbę z różnej wielkości i barwy paciorków szklanych. Znaleziono również fragmenty monety (grób 15), amulet kościany (grób 25), fragmenty wiaderka (grób 40) lub fragmenty ceramiki w jamach grobowych. Groby szkieletowe mogą być datowane na wczesne średniowiecze [6], odkryte jamy na okres lateński i rzymski, jeden grób popielnicowy na okres III epoki brązu, pozostałe groby ciałopalne na okres rzymski. Większość jam związana jest z osadą przylegającą bezpośrednio do cmentarzyska.

Szkielety zachowane były w bardzo złym stanie, ze względu na warunki glebowe i płytkie zaleganie. Tylko w przypadku niektórych grobów na zachowanych kościach można było wykonać pomiary osteometryczne. Większość pomiarów wykonano podczas eksploracji szkieletów. W czasie dwóch sezonów badawczych uchwycono północny, południowy i prawdopodobnie wschodni skraj cmentarzyska (ryc. 1).

WYNIKI BADAŃ

Rozkład wymieralności i próba oszacowania wielkości grupy

W przypadku 55 grobów zdołano określić płeć i wiek w chwili śmierci. W 8 grobach (14,5%) pochowane były dzieci zmarłe w wieku infans I, w 2 (3,6%) — w wieku infans II, w 3 (5,6%) — w wieku juvenis. Z ogólnej

Ryc. 1. Plan badanej części cmentarzyska

liczby 42 grobów osobników dorosłych, 15 stanowiło pochówki kobiet, 23 — mężczyzn. W przypadku 4 grobów nie określono płci ani dokładniejszego wieku w chwili śmierci pochowanych w nich osobników. W wieku adultus zmarło 40% kobiet i 43,5% mężczyzn, w matus 60% kobiet i 52% mężczyzn, w senilis 4,4% mężczyzn. Z danych tych wynika, że liczba grobów dziecięcych jest mała, co spowodowane być mogło częściowo płytszym ich zaleganiem, a stąd większym narażeniem na zniszczenie podczas uprawy ziemi. Dodatkowo cmentarzysko było nawarstwione na osadę z okresu lateńskiego, dlatego rozpoznanie wkopów po zniszczonych grobach było bardzo utrudnione.

Opierając się na danych dotyczących liczby grobów, ich rozmieszczenia na badanej części cmentarzyska i jego czasu używania, postanowiono oszacować średnią wielkość grupy. Przyjęto, że zbadano około połowę, obszaru zajmowanego przez cmentarzysko (ryc. 1), stąd ogólną liczbę

Ryc. 2. Dwa groby z naczyniami

grobów oszacowano na 160. W liczbie tej uwzględniono prawdopodobnie zniszczone groby dziecięce, przyjmując 45% śmiertelności w wieku od 0 do 20 roku życia. Podstawą do powyższego oszacowania były wyniki badań P. Donat i H. Ullricha [5] cmentarzysk słowiańskich i germańskich. Czas użytkowania cmentarzyska określono na 150 lat. Następnie w oparciu o propozycje G. Acsádi i J. Nemeskéri [1] oszacowano średnią wielkość grupy użytkującej cmentarzysko na około 30 do 40 osób. Wielkość ta, chociaż została oszacowana na podstawie przybliżonych danych co do liczby pochowanych w porównaniu z innymi danymi z tego okresu [1, 3, 5], wydaje się bardzo prawdopodobna.

Charakterystyka morfologiczna

Badane czaszki (21 męskich i 9 żeńskich) cechowały się średnio szero-

ką puszką mózgową, średniej szerokości twarzą górną (węższe twarze górne posiadały czaszki żeńskie), średniej szerokości nosami (szerokimi żeńskie), średniej wysokości oczodołami. Wartości wskaźników określających kształt poszczególnych części czaszki wynoszą: szerokościowo-długościowy — 74,3♂ i 76,7♀, twarzy górnej — 53,5♂ i 57,7♀, nosa — 51,9♂ i 53,8♀, oczodołów — 84,9♂ i 82,0♀, wysokości średni — 85,1♂ i 77,8♀, czołowo-ciemieniowy — 70,9♂ i 66,2♀, czołowo-jarzmowy — 75,0♂ i 88,7♀.

Tab. 1. Średnie pomiarów cech czaszki

Pomiar	Męskie		Żeńskie	
	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>n</i>	$\bar{x}$
<i>g-op</i>	15	184,5	6	178,5
<i>eu-eu</i>	17	136,9	6	137,5
<i>ft-ft</i>	13	95,9	3	89,0
<i>ba-b</i>	11	136,1	5	128,4
<i>zy-zy</i>	8	125,7	—	—
<i>n-pr</i>	13	66,8	5	62,6
<i>n-ns</i>	12	48,2	3	46,5
<i>ek-mf</i>	14	38,9	4	39,0
wys. oczod.	12	33,6	2	33,0
szer. ap. pirif.	13	24,9	4	24,3

Wysokość ciała określona została na podstawie długości kości długich według wzorów E. Breitingera [4] w przypadku mężczyzn i H. Bacha [2] w przypadku kobiet. Dla mężczyzn ($N=20$) wynosi 168,2 cm, dla kobiet ($N=5$) — 161,8 cm. Podobne wartości otrzymano dla populacji z Tomia, Groszowic i Opola [10] i Espenfeld [3], a populacje można uważać za cechujące się wysokimi wartościami tej cechy.

Celem określenia zróżnicowania wewnątrz- i międzypopulacyjnego badanej serii posłużono się dwiema metodami. Rozpatrując podobieństwa lub niepodobieństwa w budowie morfologicznej populacji wczesnośredniowiecznych Słowian Zachodnich zastosowano metodę L. S. Penrose [11], która pozwala — bez konieczności wydzielenia typów antropologicznych lub rozpatrywania zmienności poszczególnych cech — rozpatrywać podobieństwa fenotypowe czy genotypowe poszczególnych populacji. Aby zapewnić możliwość wykorzystania danych w ogólnych opracowaniach dotyczących Dolnego Śląska, wykonano analizę typologiczną metodą A. Wankego [14], przy zastosowaniu konstant podanych przez W. Kóckę. Większość bowiem materiałów z tego terenu została opracowana przez B. Miszkiewicza właśnie tą metodą.

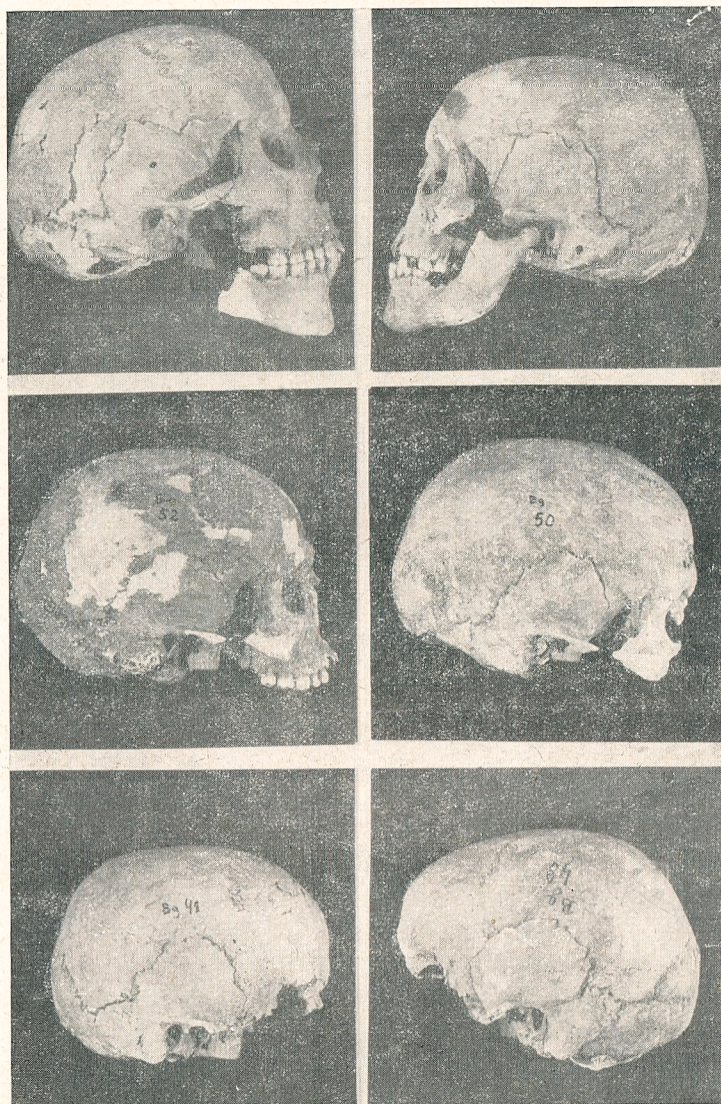
Analiza typologiczna. Po uwzględnieniu dymorfizmu płciowego wskaźników używanych w metodzie A. Wankego obliczono ich średnie z danych indywidualnych wszystkich osobników. Na ich podsta-

Ryc. 3. Czaszki w norma frontalis (nr 22, 11, 52, 41, 49, 50)

wie obliczono częstość poszczególnych elementów antropologicznych (tab. 2). W otrzymanym składzie w największym odsetku wystąpiły elementy — śródziemnomorski i nordyczny, w niższym element — laponoidalny i armenoidalny. Wykazana częstość poszczególnych elementów w populacji z Brzegu Głogowskiego jest podobna w innych populacjach wczesnośredniowiecznych z Dolnego Śląska (tab. 2), a ogólniej jest charakterystyczna dla Słowian Zachodnich [10].

Zróznicowanie międzypopulacyjne. Statystyczna metoda L. S. Penrose [11], podobnie jak metoda diagraficzna J. Czekańskiego, opiera się na tablicy odległości każdego obiektu z wszystkimi pozostałymi, przy czym za odległość kształtu (C_Q^2) przyjmuje się średnią odległość cech znormalizowanych, jako odległość wielkości (C_H^2) średni kwadrat tych odległości. Różnica między odległością wielkości a kształtu, z uwzględnieniem poprawki na skorelowanie cech używanych w analizie, określa ogólną odległość (C_R^2) między danymi obiektami [8, 11, 12]. Do porównań użyliśmy średnich arytmetycznych 10 cech czaszki dla populacji wczesnośredniowiecznych z różnych terenów Polski i serii z Espenfeld z Turynii. Wybranie do porównań odpowiednich populacji

Ryc. 4. Czaszki w norma lateralis (nr 22, 11, 52, 50, 41, 49)

okazało się bardzo trudne, gdyż w większości opracowań brak danych indywidualnych lub średnich arytmetycznych cech czaszki. Dla niektórych populacji obliczyliśmy średnie z opracowań materiałowych. Wartości średnie zostały znormalizowane przez odchylenia standardowe obliczone dla populacji z Ostrowa Lednickiego [13]. Przyjęliśmy, że odchylenia te mogą odzwierciedlać ogólną zmienność użytych do analizy cech z powodu liczebności materiału i rozpiętości chronologicznej tej serii. Ponadto odchylenia te nie różniły się od podanych ogólnoeuropejskich

Tab. 2. Częstości występowania elementów antropologicznych w populacjach z Dolnego Śląska i innych z okresu wczesnego średniowiecza, z którymi porównywano serię z Brzegu Głogowskiego

Populacja – autor	Elementy antropologiczne				
	<i>a</i>	<i>e</i>	<i>h</i>	<i>l</i>	<i>p</i>
Dzierżoniów, wczesne śred., B. Miskiewicz	36,7	48,7	7,5	6,8	–
Nowa Wieś Królewska, XI - XII w., B. Miskiewicz	40,1	32,7	15,0	12,2	–
Opole, XII - XIV w., B. Miskiewicz	34,5	38,5	12,3	9,6	5,2
Groszowice, X - XI w., B. Miskiewicz	36,7	48,7	7,5	6,8	–
Tomice, IX - XII w., B. Miskiewicz	32,2	33,3	9,7	15,1	9,7
Brzeg Głogowski, X - XI w., dane własne	30,0	31,0	15,0	14,0	8,0
Wolin, wczesne śred., F. Wokroj	20,0	50,0	13,0	13,0	3,0
Cedynia, wczesne śred., F. Wokroj	39,0	34,0	11,0	8,0	8,0
Espenfeld, XI w., H. A. Bach	35,0	32,0	10,0	14,0	9,0
Kruszwica, X - XII w., J. Woszczyk	37,0	35,0	13,0	15,0	–
Ostrów Lednicki, X - XII w. W. Kóčka	16,0	26,0	14,0	27,0	17,0

odchyłeń dla niektórych cech [8]. Zastosowanie metody L. S. Penrose do badań serii kranjologicznych zostało szczegółowo przedstawione w piśmiennictwie, analizowano także współzależność odległości Penrose z odległością D^2 Mahalanobisa, oceniono poziom istotności, na którym można mówić o podobieństwie lub niepodobieństwie danych populacji [7, 8, 12]. W cytowanych opracowaniach obliczano macierz odległości, czyli porównywano każdą populację z pozostałymi. Takie postępowanie jest konieczne dla rozpatrywania problemów etnogenetycznych.

W niniejszym opracowaniu ograniczyliśmy się do określenia odległości kształtu, wielkości i ogólnej między populacją badaną a porównywanymi (tab. 3). Postępowanie takie upraszcza obliczenie, a jednocześnie pozwala odpowiedzieć na zasadnicze pytanie, tj. do jakich populacji pod względem budowy morfologicznej jest najbardziej podobna badana populacja. Wartości poszczególnych odległości wykazały, że pod względem

Tab. 3. Odległości kształtu (C_Q^2) i wielkości (C_H^2) oraz odległość ogólna (C_R^2) między badaną populacją z Brzegu Głogowskiego a użytymi do porównań

Populacje	Męskie			Żeńskie		
	C_Q^2	C_H^2	C_R^2	C_Q^2	C_H^2	C_R^2
Wolin	0,46	0,50	0,16	0,36	0,54	0,28
Cedynia	0,08	0,41	0,35	0,02	0,39	0,38
Espenfeld	0,20	0,44	0,29	0,07	0,28	0,23
Ostrów Lednicki	0,04	0,42	0,39	0,01	0,32	0,32
Bazar Nowy	0,29	0,70	0,48	0,02	0,37	0,36
Kruszwica	0,18	0,62	0,48	0,00	0,23	0,23
Końskie	0,01	0,30	0,30	0,00	0,75	0,75
Groszowice	0,16	0,34	0,22	0,05	0,72	0,69
Tomice	0,02	0,18	0,17	0,03	0,57	0,56

analizowanych cech populacja z Brzegu Głogowskiego jest najbardziej podobna do serii z Wolina, populacji z Dolnego Śląska (Groszowice, Tomice), populacji z Espenfeld, w mniejszym stopniu z seriami z Wielkopolski i Polski Centralnej.

Na podkreślenie zasługuje również to, że żadna z porównywanych populacji nie wykazuje takiej odległości, która wskazywałaby na jej niepodobieństwo do badanej serii. Upoważnia to do stwierdzenia, że na obszarze, z którego pochodziły porównywane populacje występuje małe zróżnicowanie poszczególnych cech. Dlatego należy badane populacje traktować jako cechujące się podobną budową morfologiczną. Wniosek ten jest sprzeczny w wynikami otrzymanymi przy porównywaniu składów antropologicznych populacji (tab. 2); np. seria z Wolina cechuje się wyższą częstością elementu śródziemnomorskiego, a niższą nordycznego, w porównaniu z populacją z Brzegu Głogowskiego, natomiast odległość ogólna między tymi seriami jest najmniejsza. Podobnie populacja z Ostrowa Lednickiego posiada wyższą częstość elementu laponoidalnego i paleoeuropejskiego, a niższą nordycznego od serii z Brzegu Głogowskiego. Odległość między tymi seriami wskazuje na ich podobieństwo. W takiej sytuacji można stwierdzić, że zastosowanie metody L. S. Penrose pozwoliło na uchwycenie rzeczywistego podobieństwa w budowie morfologicznej (określonej zespołem 10 cech czaszki) między badaną populacją, a porównywanymi i wykazać, że ludność pochowana na tym cmentarzysku posiada cechy populacji charakterystycznej dla Słowian Zachodnich.

PIŚMIENNICTWO

1. Acsádi G., Nemeskeri J., *History of human life span and mortality*, Budapest 1970. * 2. Bach H., *Anthrop. Anz.*, 1965, 29, 12 - 21. * 3. Bach H., Dušek S., *Slawen in Thüringen*, Weimar 1971. * 4. Breitingner E., *Anthrop. Anz.* 1938, 14, 249 - 265. * 5. Donat P., Ullrich H., *Z. Archäol.*, 1971, 5, 234 - 265. * 6. Informator Archeologiczny, badania 1970 r. Warszawa 1971, s. 152 * 7. Knusmann R., (w:) *Die neue Rassenkunde*, Stuttgart 1962. * 8. Tenże, *Homo*, 1967, 18, 134 - 140. * 9. Kóčka W., *Zagadnienia etnogenezy ludów Europy*, *Mat. i Prace Antrop.*, 1958, 22, * 10. Miskiewicz B., (w:) Romanow J., Wachowski K., Miskiewicz B., *Tomice, pow. Dzierżoniów, Wielokulturowe stanowisko archeologiczne*. Muzeum Archeolog. we Wrocławiu, 1973. * 11. Penrose L. S., *Ann. Eugen.* 1954, 18, 337 - 343. * 12. Schwidetzky I., *Homo*, 1967, 18, 140 - 145. * 13. Strzałko J., *Przegl. Antrop.*, 1970, 36, 3 - 24. * 14. Wanke A., *Przegl. Antrop.*, 1955, 21, 968 - 990. * 15. Tenże, *Mat. Zachodniopomorskie*, 1967/1969, 13, 295 - 336. * 15. Tenże, *Mat. Zachodniopomorskie*, 1973, 17, 229 - 295.

LE CIMETIÈRE MÉDIEVAL À BRZEG GŁOGOWSKI (BASSE SILESIE)

PAR JANUSZ PIONTEK

L'auteur présente les résultats des recherches anthropologiques sur les squelettes de cimetière médiéval de X à XI siècle, daté à l'aide des objets trouvés avec les

squelettes. Parmi les 58 tombes fouillées dans 55 cas on a établi l'âge et le sexe d'individus. C'était 8 (14,5%) enfants de I âge, 2 (3,6%) enfants de II âge et 3 (5,6%) dans l'âge juvenis. Il y avait 23 tombes masculines et 15 tombes féminines. Dans l'âge „adultus” il y avait 43,5% ♂ et 40% ♀; dans l'âge „maturus” il y avait 52% ♂ et 60% ♀; dans l'âge „senilis” — 4,4% ♂. La stature établie d'après E. Breitinger pour les hommes était de 168,2 cm ($N = 20$) et d'après H. Bach pour les femmes était de 161,8 cm ($N = 5$).

La différenciation intra- et interpopulationnaire fut établie par la méthode de L.S. Penrose et méthode de A. Wanke. L'analyse typologique a montré haute pourcentage de type méditerranéen et nordique ($e = 31,0\%$, $a = 30,0\%$) un peu moindre de type laponoïde et armenoïde ($l = 14,0\%$, $h = 15,0\%$). Dans la méthode de Penrose on a pris 10 caractères du crâne (tab. 1) et les moyennes ont été normalisées par l'écart moyen pour la population d'Ostrów Lednicki.

La comparaison avec les autres populations médiévale a montré que la population de Brzeg Głogowski et la plus proche de celle de Wolin et Basse Silesie, moins celle de la Grande Pologne. Les valeurs des distances de Penrose montrent peu de différences parmi les caractères étudiés ce qui permet d'affirmer que toutes les populations comparées sont très proches morphologiquement, bien que dans les cas particuliers existent certaines controverses.

EARLY MEDIEVAL CEMETERY IN BRZEG GŁOGOWSKI DISTRICT GŁOGÓW

BY JANUSZ PIONTEK

This paper contains the results of anthropological investigations of skeletons excavated on Xth — XIth c. A. D. cemetery from Lower Silesia. Archaeological dating has been made on ground of the such findings as: iron knives, clay pot, necklace and ring temple pendants. Investigated area covered about a half of the cemetery. On the ground of total number of graves, and duration of the cemetery mean number of persons in living group, which used this burial ground, was estimated to be about 30 - 40 individuals. 58 graves were excavated, in 55 of them estimation of sex and age was possible. In 8 graves (14.5%) were buried children died in age Inf. I, in 2 (3.6%) in age Inf. II and in 3 (5.6%) individuals died as juvenis. From total number (42) graves of adult individuals in 15 were buried women, in 23 men. In age Adultus died 40% of females and 43.5% of males, in age Maturus 60% and 52%, in age Senilis 0% and 4.4% respectively.

The stature estimated with the use of Breitinger's formula is for males 168.2 cm ($N = 20$), and with the use of Bach's formula for females 161.8 cm ($N = 5$).

Inter- and intrapopulation differentiation was investigated with the aid of Penrose's method and also was estimated anthropological composition according to Wanke's method. Typological analysis has shown high percentage values for mediterranean and nordic elements ($e = 31.0\%$, $a = 30.0\%$) and lower for laponoid and armenoid elements ($l = 14.0\%$, $h = 15.0\%$).

In Penrose's method 10 skull characters were compared their mean values were divided by standard deviations for Ostrów Lednicki population. Distances C_G^2 , C_H and C_R^2 were computed between investigated population and populations taken for comparison (see tab. 9). Population from Brzeg Głogowski is much more similar to populations from Wolin and Lower Silesia, its similarity to populations from Wielkopolska has a lesser degree. Values of Penrose distances suggest a little differentiation of investigated characters on the whole area of origin of compared populations, so this populations have very similar morphological composition. In some

instances the results obtained from comparisons of anthropological compositions are in contrast to the values of Penrose distances (especially for Wolin and Ostrów Lednicki populations). Penrose's method let us show the real similarity in morphological traits of investigated population and comparative ones. Obtained results suggest that peoples buried on investigated cemetery have belonged to the Western Slaves population.